

וישלח: מצבות ומזבחות

מצבות מתקשרות בתודעתנו עם בתי קברות. המצבה הראשונה על קבר הוצבה בפרשתנו, והיא אולי המצבה העתיקה בעולם: 'ויצב יעקב מצבה על קברתה היא מצבת קברת רחל עד היום'. מכל האבות והאמהות, רק רחל אמנו זכתה למצבה, שהרי מצבה נחוצה רק כאשר הקבר נמצא בשדה הפתוח. שאר האבות לא זכו או לא נזקקו ל"מצבה" כיון שנקברו במערה, הסגורה על ידי 'אבן גולל' הסותמת את פתחה. העיון בפשוטי המקראות יגלה, שהמצבה לא זו בלבד שאינה דומה לסתימת הגולל, לסיום וחתימה, אלא אדרבה, היא מציבה את תקות העתיד.

מלבד מצבת רחל, כל שאר המצבות בתורה אינן קשורות כלל לקברים ומוות, אלא לחיים ועבודת ה'. המצבה היא מקום פולחן, כמו המזבח. ההבדל בין מצבה לבין מזבח הוא שהמצבה היא אבן אחת גדולה שהורמה כמות שהיא והוצבה כעדות וסימן. אין מקריבים עליה קרבנות אלא רק מקדישים אותה על ידי נסכים ושמן. ואילו המזבח נעשה מאבנים מרובות, ומיועד להקרבת קרבנות. (רמב"ן לבראשית כח יח).

בספר דברים נאסרה המצבה בחומרה: 'ולא תקים לך מצבה אשר שנה ה' א-להיך' (דברים טז כב), אך לכל הדעות, בימי האבות היתה המצבה מותרת. לדעת ראב"ע מפני שהאיסור חל רק על מצבות לעבודה זרה, ואילו לדעת רש"י, על פי חז"ל (בספרי דברים קמו), בימי האבות היתה המצבה אהובה לה' ולאחר מכן הפכה להיות שנואה בעיניו ונאסרה כליל בעקבות השימוש המגונה שעשו בה הכנענים לעבודה זרה.

למעשה, רק יעקב אבינו הקים מצבות. אברהם ויצחק בנו רק מזבחות. הם בנו מזבחות במקומות חשובים בארץ שבהם חנו והקריבו בהם זבחים לא-להים. מפת המזבחות של האבות מסמנת את מוקדי ישיבתם בארץ והתגלות ה' אליהם, ומהווה סימן לבנים שיחזרו אליהם בימי יהושע, השופטים והמלוכה.

אברהם אבינו בנה מזבחות בשכם – אלון מורה (יב ז), בבית אל (יב ח) ובאלוני ממרא אשר בחברון (יג יח). מלבד שלשה אלה הקים את המזבח בהר המוריה, בפרשת העקדה (כב ט). יצחק בנה מזבח בבאר שבע (כו כה). יעקב אמנם לא הקים מזבח במקום חדש, אך הוא שב אל המקומות של אבותיו כשחזר מחרן. הוא הקים מזבח בשכם כשהתיישב בה בשובו לארץ (לג כ), ומשם המשיך לבית אל ואף בה שב ובנה מזבח. (לה ז).

כל המצבות של יעקב קשורות לפרשת עזיבתו את הארץ וחזרתו אליה: את המצבה הראשונה העמיד בצאתו לחרן, במקום שבו נראה אליו הא-להים בחלום הלילה. המצבה הזאת קושרת אותו לארץ ישראל. שם, בבית אל, נדר שכשישוב ארצה יקים בה בית א-להים. את המצבה הזאת את החלום ואת הנדר הזכיר לנשותיו בחרן, כאשר ביקש מהן לשוב עמו לארץ (לא יג), ואליה שב כדי לקיים את נדרו בשובו ארצה (לה א).

מצבה אחרת הקים יעקב בשובו לארץ כאשר נפרד מלבן בהר הגלעד. מצבה זו משמשת עדות לפרידה בין לבן הארמי השב לחרן לבין יעקב השב לארץ עם משפחתו. (לא מה – נב). את המצבה השלישית הקים שוב בבית אל, אחרי שיבתו אליה, קיום הבטחת הא-להים והנדר אשר נדר לפניו.

בית אל היא המקום היחיד שיש בו גם מזבחות וגם מצבות. במיוחד, בולטת הכפילות בפרשתנו, בה נשנה פעמיים סיפור חזרתו של יעקב לבית אל, בזו אחר זו. בפרשה הראשונה (לה א-ח) נאמר שהא-להים הורה ליעקב לעלות לבית א-ל, לקיים שם את נדרו. בפרשה זו מסופר על כך שיעקב סילק את אלהי הנכר שהיו בידי אנשיו וטמנם תחת האלה בשכם, ובבואו לבית א-ל הקים שם מזבח. לפי פרשה זו השם 'בית א-ל' ניתן למקום על שם העבר: 'כי שם נגלו אליו האלהים בברחו מפני אחיו'. בחתימתה של פרשה זו נפטרה דבורה מינקת רבקה ונקברה תחת האלון אשר בבית א-ל, ועל כן קראו לאלון אלון בכות.

בפרשה הסמוכה (לה ט – טו) חוזר סיפור בית אל בסגנון אחר. אין בו תיאור של המסע משכם לבית אל וסילוק אלהי הנכר, אלא רק תיאור של התגלות הא-להים בבית אל עצמה. בהתגלות זו הודיע הא-להים ליעקב ששמו יהיה מעתה ישראל ואישר בכך את ברכת המלאך ממעבר יבוק. הוא מברך אותו בברכת הזרע והארץ: 'פרה ורבה, גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלצוך יצאו. ואת הארץ אשר נתתי לאברהם לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ'.

בעקבות ההתגלות הזאת הקים יעקב מצבה, נסך עליה נסך, יצק עליה שמן, וקרא למקום 'אשר דבר אתו שם אלהים' בית אל. משמע – שהשם בית א-ל אינו על שם ההתגלות בעבר, אלא על שם הדבור בהווה. בחתימתה של פרשה זו, במקום הסיפור על מות מינקת רבקה וקבורתה, מופיע הסיפור על מות רחל בדרך אפרתה, קבורתה והצבת המצבה על קברה.

מה פשר הכפילות הזאת, מה סיבת ההבדלים, ומה בין פרשת המזבח לפרשת המצבה?

נראה, שפתרון החידה נעוץ בהבנת ההבדל בין המזבח לבין המצבה. רמז למקורו של רעיון המצבה מצוי בפרשת החלום בבית א-ל: החלום אודות 'סולם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה' הוא שקדם להקמת האבן שהיתה למראשותיו של יעקב למצבה. רמז לכך שהמצבה מתדמה לסולם. כמו הסולם גם האבן, יסודה נעוץ באדמה והקמתה הנצבת מביעה את החריגה והשאיפה כלפי מעלה, השמימה.

בזה טמון פשר ההבדל בין שתי הפרשות בבית אל, פרשת המזבח ופרשת המצבה: הפרשה הראשונה עוסקת בחתימת העבר: סילוק אלהי הנכר, מילוי ההתחייבות והנדר, מות מינקת רבקה. המזבח מתאים למשימה זאת, עליו מקריבים נדרים, משלמים חובות עבר, מכפרים ומיטהרים.

הפרשה השניה עוסקת בהתחדשות שלעתידי: שינוי השם, הבטחת הארץ והזרע. אפילו מיתת רחל שבפרשה השניה שונה ממיתת דבורה מינקת רבקה. מות רחל כרוך בלידה, ולכן לא הסכים יעקב

לקרוא לבן הנולד בן אוני, על שם צער המיתה, אלא קראו: בנימין, על שם העתיד הצפון לו ולבניו בארץ. לימים, תציין 'מצבת קבורת רחל' את הגעגועים והתקווה לעתיד, לשיבת בניה. המצבה, שיסודה נטועה בקרקע וראשה מופנה השמימה, היא סמל ראוי לתקות עתיד הגנוזה בבית אל.

השם 'בית אל' עצמו נושא משמעות כפולה, בפרשה הראשונה המשמעות פונה לעבר, זה המקום שבעבר נגלה האלהים אל יעקב והבטיח להגן עליו ולשמרו – הבטחה שנתקיימה בשוב יעקב ארצה ואחרי פגישתו עם עשו. בפרשה השניה המשמעות פונה לעתיד, היא מזכירה את ההתגלות המחודשת של הא-להים, את ההבטחה לעתיד, שעדיין לא הוגשמה במלואה. המזבחות של האבות הם זכרון למעשיהם והישגיהם בארץ ובעבודת הא-להים בה, ואילו המצבה בבית אל והמצבה על קבר רחל ניצבות כעדות לציפית העתיד של ישראל, להתגשמות ההבטחה הא-להית שלעתיד לבוא.